

шурфа № 1, знайдена на глибині четвертого шару. Виявлено прясла, типові для пізньоримських і ранньосередньовічних пам'яток, залізні ножі різної величини, серед яких особливо характерні екземпляри малих розмірів, відомі на пам'ятках типу Левкін Бугор у районі Новгород-Сіверська, та ін. Для їх заточування вживались бруски з піщаників (див. рис. 1, 19). Не з'ясовано, з яким шаром пов'язується знахідка свинцевого чотиригранного патинізованого бруска (рис. 1, 20). Найбільш важливим для датування шару є фрагмент бронзового браслета з потовщеними округло-гранчастими кінцями (див. рис. 1, 2). Такі браслети траплялися під час розкопок згаданого Княжинецького могильника. Визначення їх часу — V—VI ст. н. е. — обґрунтоване в праці В. В. Ауліха, присвяченій розкопкам городища в Зимному⁴. Очевидно, тим самим слід датувати цю культуру і на Комарівському поселенні, не виключаючи, однак, і більш ранніх періодів. Наявність у Комарівці ліпного посуду, який нагадує кераміку в закритих комплексах поселень з черняхівськими матеріалами (села Колосівка, Леб'яже, Вороб'ївка II), дає підставу припускати хронологічні зв'язки між ними.

З точки зору виявлення джерел ранньосередньовічної культури слід провадити дальші дослідження у лісовій зоні, в тому числі й на пам'ятках Курської області. Комарівське поселення являє собою необхідну ланку у вивченні матеріалів як раннього залізного віку, так і тих пам'яток, що є, можливо, попередниками культури лісових племен (сіверян, родимичів, дреговичів, відомих за руськими літописами).

О. Н. МЕЛЬНИКОВСКАЯ, Э. А. СЫМОНОВИЧ

Раскопки в с. Комаровке на Посеймье

Резюме

Рассматриваемое в статье поселение у с. Комаровки на р. Снагости в южном Посеймье многослойное. Основные материалы и следы сооружений относятся к южновосточной культуре VI—IV вв. до н. э. и к раннесредневековому времени (V—VI вв. н. э.). В меньшей степени представлены материалы позднесосницкой и бондарихинской культур бронзового века, заруби-нецкой и черняховской железного века.

Ввиду того, что южное Посеймье археологически еще мало изучено, раскопки в Комаровке являются важным звеном для решения ряда вопросов о территории, генезисе и взаимоотношении культур, начиная с бронзового века и до средневековья.

Н. М. КРАВЧЕНКО, Н. С. АБАШИНА,
Є. Л. ГОРОХОВСЬКИЙ

Нові пам'ятки I тисячоліття н. е. в Київському Подніпров'ї

Археологічними дослідженнями останнього часу в цілому визначені основні історико-культурні типи пам'яток I тисячоліття н. е. у північній частині Середнього Подніпров'я. Особливе значення мало відкриття В. М. Даниленком у районі Києва старожитностей так званого київського типу¹. Дослідження пам'яток цього типу було продовжено у північних районах Серед-

В. В. Ауліх. Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI—VII ст. н. е. в Західній Волині. К., 1972.

¹ В. Н. Даниленко. Пам'ятники ранньої пори залізного века в южной части Полесья УССР — Доклады VI научной конференции Института археологии К., 1953, стор. 208; його ж. Славянские памятники I тысячелетия н. э. в бассейне Днепра. — КСИА УССР вып. 4. К., 1955, стор. 27—29.

нього Подніпров'я, на ріках Десні й Сеймі і дало плідні наслідки для реконструкції історичного процесу в Східній Європі у I тисячолітті н. е.²

Водночас на існуючих археологічних картах район Київщини разом з самим містом включається в ареал пам'яток черняхівської культури³. За попередніми даними, старожитності обох названих культурних типів синхронні. Тому одним із завдань, що стояли перед експедицією Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького, було складання карти пам'яток I тисячоліття н. е. на території Київського Подніпров'я, обмеженій течіями трьох річок: на сході — Дніпра, на заході — Ірпеня, на півдні — Стугни.

На зазначеній території, що утворює своєрідний «київський трикутник», черняхівські пам'ятки невідомі. Північна група їх (жуковецько-обухівське гніздо поселень) розташована у межиріччі рік Стугни і Красної⁴. Саме на течії Стугни намічається зона суміжних черняхівських та пізньозарубинецьких пам'яток (рис. 1).

Значно менше відомо про характер і типи пам'яток другої половини I тисячоліття у згаданому районі. Окремі знахідки та матеріали не зібрані і не узагальнені, хоч останні праці В. М. Даниленка показали, що у середині і третій чверті I тисячоліття н. е. на території Київщини з'являються пам'ятки колочинського типу (с. Ходосівка, урочище Діброва, с. Нові Безрадічі, урочище Митьків Кут)⁵.

Дослідження Ходосівського поселення Р. С. Орловим довело, що тут старожитності волинцевського типу (VII—VIII ст. н. е.) не є випадковими, як вважалося досі, враховуючи знахідки на горі Кисилівці⁶. Наведені дані не залучено в узагальнюючих працях⁷.

Вивчення проблеми взаємозв'язків черняхівської та пізньозарубинецької (київський тип) культур та їхньої ролі у створенні середньовічної культури східних слов'ян передбачає насамперед уточнення археологічної карти окремих районів Східної Європи. Тому дослідження пунктів Київського Подніпров'я становить особливий інтерес.

Пам'ятки черняхівської культури. Поселення Жуківці (див. рис. 1)* Кагарлицького району (річки Красна — Дніпро, урочище Осова), відкриті В. В. Хвойкою, досліджувалося у 1940—1946 рр. експедицією Інституту археології АН УРСР. 1969 р. у результаті обстеження пам'ятки археологічним загоном КДПІ ім. О. М. Горького здобуто додаткові дані. Крім відомого поселення на південно-східному схилі балки, відкрито залишки іншого на протилежному її боці. Протягом близько 1,5 км виявлені знахідки кераміки, кісток тварин. Серед сходів кукурудзи добре простежувалися «плями» глиняної обмазки від жител, розташованих у кілька рядів. Безумовно, розміри відомого поселення більш значні, ніж вважалося раніше. Це дає змогу при-

² П. Н. Третьяков. Вопросы и факты археологии восточных славян.— Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма. М., 1970, стор. 179—180.

³ Э. А. Симонович. Северная граница памятников черняховской культуры.— МИА, № 116. М., 1964, стор. 7—43; Е. В. Махно. Памятники черняховской культуры на территории УССР (материалы к составлению археологической карты).— МИА, № 82. М., 1960.

⁴ Н. М. Кравченко, А. С. Бугай, Б. В. Магомедов. Развідки на Київщині.— Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., вип. IV. К., 1972, стор. 347—351.

⁵ В. Н. Даниленко, В. П. Дудкин, А. В. Круц. Археолого-магнитная разведка в Киевской области.— Археологические исследования на Украине в 1965—1966 гг., вып. I. К., 1967, стор. 210, 212.

⁶ Р. С. Орлов. Розвідки ранньослов'янських пам'яток поблизу Києва.— Археологія, 5. К., 1972, стор. 98—105; А. М. Шовкопляс. Керамические комплексы с горы Киселевки.— КСИА АН УССР, вып. 7. К., 1957, стор. 101.

⁷ П. Н. Третьяков. О древнейших русах и их земле. Славяне и Русь. М., 1968, стор. 179—187; И. П. Русанова. О керамике раннесредневековых памятников Верхнего Поднепровья — Славяне и Русь. М., 1968, стор. 143—150.

* Пам'ятки, відомості про які подаються тут і далі, позначені на карті (див. рис. 1).

пустити, що воно є одним з центральних у північній групі черняхівських пам'яток.

Черняхів Кагарлицького району (річки Красна — Дніпро, урочище Балка Дубина). На підвищених схилах балки виявлено залишки поселення, а за 200 м від нього знайдено поховання з тілопокладенням. Кістяк орієнтовано на захід. Серед знахідок — гончарний та ліпний посуд другої половини I тисячоліття н. е.

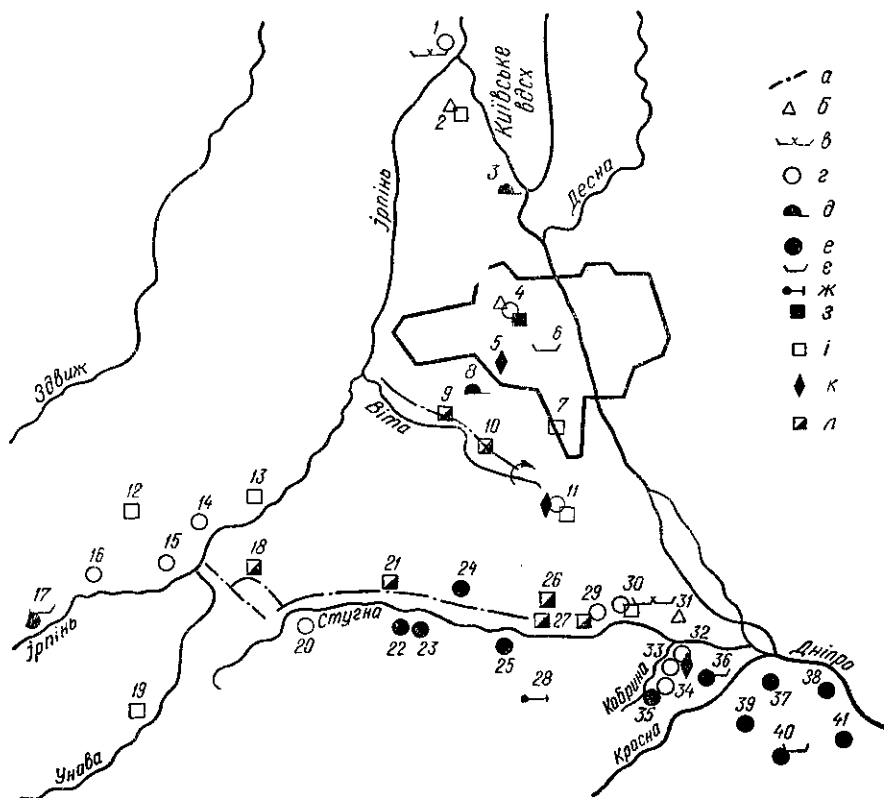

Рис. 1. Поширення пам'яток I тисячоліття н. е. на Київщині:

a—лінії Змієвих валів; *b*—поселення пізньозарубинецької культури; *v*—поселення пізньозарубинецького (київського) типу; *d*—сарматські кургани; *e*—поселення черняхівської культури; *ж*—могилище черняхівської культури; *з*—поховання з Барахтянської Вільшанки; *и*—поселення корчацького типу; *i*—поселення колочницького типу; *к*—поселення волинцевського типу; *л*—городище; 1—Козаровичі; 2—Лютіж; 3—Вишгород; 4—Київ, Оболонь; 5—Київ, Кисилівка; 6—Київ; 7—Київ, Китаїв; 8—Гатне; 9—Боярка; 10—Поштова Віта; 11—Ходосівка; 12—Вишів; 13—Мостище; 14—Яблунівка; 15—Чорногородка, Слобода; 16—Соснівка, Мис; 17—Дидівщина; 18—Плесецьке; 19—Фастів, Заріччя; 20—Велика Салтанівка (х. Хлепча); 21—Васильків; 22—Васильків I; 23—Васильків Іа; 24—Васильків III (Піски); 25—Васильків II (Дерепи); 26—Велика Бугайка; 27—Заріччя; 28—Барахтянська Вільшанка; 29—Старі Безрадічі; 30—Нові Безрадічі; 31—Татенки; 32—Обухів II; 33—Обухів IV; 34—Обухів III; 35—Обухів I; 36—Дерев'яна; 37—Халеп'є; 38—Витачів; 39—Жуківці; 40—Черняхів; 41—Стретівка.

Обухів I Обухівського району (річки Кобрина — Стugna — Дніпро). На північний схід від Обухова на схилах обводненої балки 1969 р. розвідувальним загоном археологічної експедиції КДПІ відкрито поселення Обухів I. Підйомний матеріал — гончарна та незначна кількість ліпної кераміки — простежується протягом 1,5—2 км вдовж балки. Під час невеликих розкопок, проведених тут 1972 р., виявлено залишки трьох наземних глинобитних жител і одного заглибленого. Об'єкти сильно зруйновані оранкою. Серед знахідок переважають фрагменти гончарного посуду (з шорсткою і лощеною поверхнею). Знайдені також кістки свійських тварин, скляна чорна намистина, біконічні пряслиця. Привертає увагу невелика кількість ліпної червоноглиняної кераміки (переважно стінки горщиків, про форму і

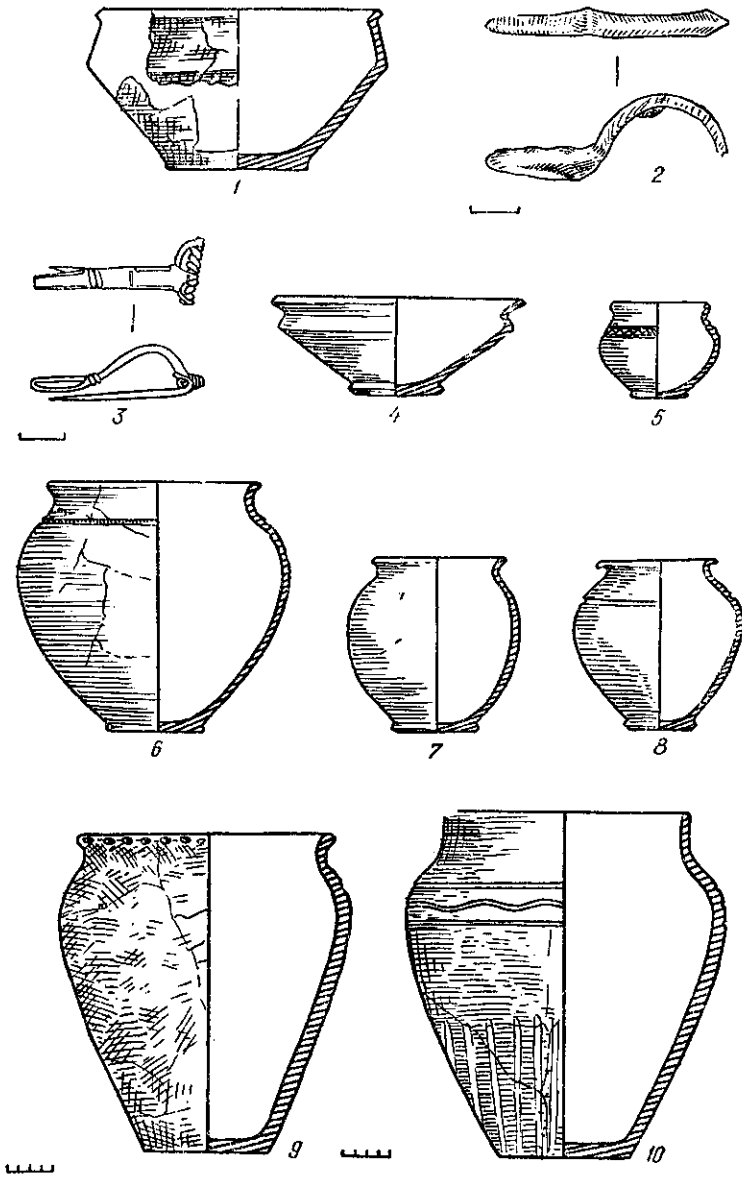

Рис. 2. Ліпна та гончарна кераміка і фібули з поселень Обухів I, Обухів II та могильника в с. Дерев'яна:

1, 2 — Обухів I; 3—8 — Дерев'яна; 9, 10 — Обухів II.

типи яких, на жаль, нічого не можна сказати), а також фрагменти ліпної чорнолощеної миски пізньозарубинецького типу (рис. 2, 1) у заповненні заглибленого житла. Разом з нею була знайдена залізна арбалетна фібула IV ст. н. е. (рис. 2, 2). Серед підйомного матеріалу є нечисленні фрагменти амфор III—IV ст. н. е.

У цілому, за попередніми даними, це поселення може бути датоване III—IV ст. н. е.

Дерев'яна Обухівського району (річки Стугна — Дніпро). Обстежено місцезнаходження черняхівського могильника, відкритого 1940 р. і досліджуваного в 1959—1961 рр. експедицією АН СРСР⁸. Крім відомих тут раніше

⁸ Є. В. Махно. Вказ. праця, стор. 30.

п'яти тілопокладень північної орієнтації з поховальним інвентарем, на могильнику відкрито ще десять поховань з північною і південно-західною орієнтацією, як з інвентарем, так і без нього. Наявні також кілька зруйнованих тілоспалень без урни. Деякі поховання мали пошкоджені кістяки. Інвентар типовий для черняхівських могильників: гончарні горщики, миски, орнаментований кубок, кістяний гребінець, намистини, арбалетні фібули IV ст. н. е. (рис. 2, 3—8). Відкриту частину пам'ятки можна датувати IV ст.⁹

Васильків I Васильківського району (річки Стугна — Дніпро). На південь від Василькова на високому правому березі р.Стугни 1971 р. розвідувальним загоном археологічної експедиції КДПІ зафіксовано нове місце перебування черняхівців. Підйомний матеріал траплявся протягом 1,5—2 км з заходу на схід. Це фрагменти кружального посуду черняхівського типу.

Шурфування, проведене у деяких місцях поселення, показало наявність культурного шару (0,25—0,30 м), але житлові об'єкти, які мали наземний характер, майже повністю зруйновані оранкою. Нечисленний ліпний посуд не дає змоги скласти уявлення про характерні риси цієї групи кераміки. Серед інших знахідок виявлено глиняні пряслиця, кістки свійських тварин тощо. Поселення належить до III—IV ст. н. е.

Васильків Іа. На другому боці балки виявлено скупчення залізних шлаків, обпаленої глини та фрагменти ліпного посуду червоного кольору з домішками піску. Не виключено, що це місцезнаходження, розташоване навпроти черняхівського поселення, пов'язується з ним і належить до того самого часу.

Васильків II (хутір Дерепи) було відкрито 1972 р. на правому боці Стугни на схилах балки, обмеженої з півночі високим берегом ріки, а з півдня Погребівською горою. У долині протікає струмок.

Фрагменти гончарної кераміки наявні протягом 800 м. Переважають уламки посуду з шорсткою поверхнею. Як свідчать знахідки амфорних стінок, поселення датується III—IV ст.

Васильків III (хутір Піски) розташований за 2,5 км від хутора на північно-східних схилах балки, що гирлом виходить у долину Стугни, на території, де викорчовується сад. Знайдені фрагменти гончарного та ліпного посуду типового для черняхівської культури.

Пам'ятки пізньозарубинецького (київського) типу. Поселення *Обухів II* Обухівського району (річки Кобрини — Стугна — Дніпро), розташоване на схід від міста, на високому мисовому підвищенні при злитті річок Кобрини і Стугна (західна ділянка), а також у глибині плато, по схилах ярів і балок (центральна ділянка). Підйомний матеріал, який трапляється на площі 2 × 2 км, належить до пізньозарубинецького (київського), корчацького, волинцевського типів та до часу Київської Русі.

Місцезнаходження відкрите 1969 р. археологічним загоном і досліджувалося в 1970—1972 рр. експедицією КДПІ.

Відкриті наземні й заглиблені житла з глинобитними вогнищами і черені, зроблені з шарів глини та фрагментів глиняного посуду. Найбільш масовим є ліпний, який простежено у шарі поселення та у житлах. Характерними рисами керамічного комплексу слід вважати наявність великих та середніх за розмірами горщиків з циліндро-конічним, ребристим та округлим тулубом і шорсткою заглаженою або підлошеною поверхнею, іноді вкритою розчосами, а також знахідки лощених гостроріберних мисок (рис. 3, 1—8). Є поодинокі фрагменти кружального посуду черняхівського типу з лощеною поверхнею. Знайдено пряслиця, залізні ножі, намисто.

Відкриті комплекси можуть бути за аналогіями датовані у межах III—V ст. н. е. (точніше встановити їх час дуже важко через відсутність датуючого матеріалу).

⁹ Э. А. Сымонович. Вказ. праця, стор. 8.

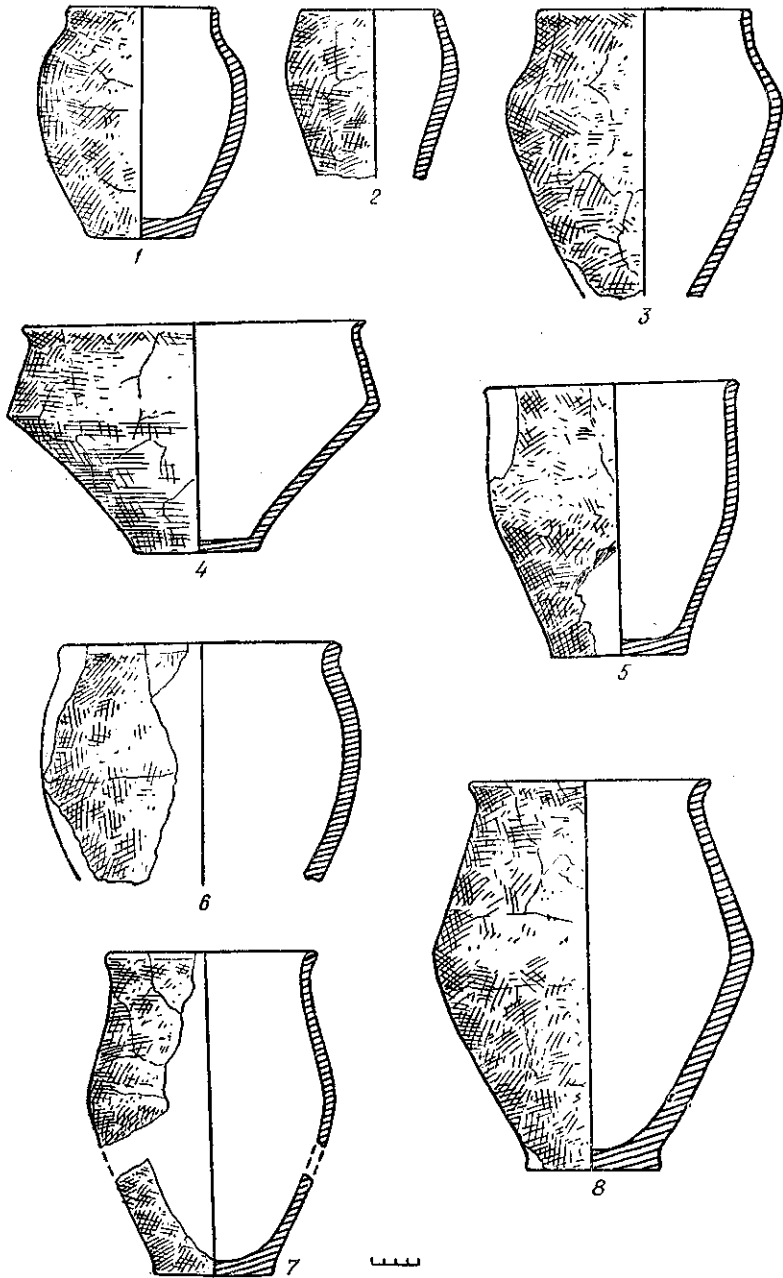

Рис. 3. Липна кераміка з поселення Обухів II (1—8).

Обухів III являє собою місцезнаходження з матеріалами пізньозарубинецького (київського) типу, виявлене 1972 р. за 3,5 км на південь від поселення Обухів II і 170 м від черняхівської пам'ятки Обухів I. Розташоване воно на південно-східних схилах невеликого підвищення заболоченої низини. Тут на ділянці колгоспного саду розкопано залишки глинобитної печі—черинь, складений з дев'яти шарів глини і фрагментів посуду. На кожному рівні добре вимощеною глиняною обмазкою перекривався шар кераміки, що залягав на підсипці (рис. 4) суглинку або глини. Черинь збудовано безпосередньо на материковому шарі.

До складу кераміки, яка використана для вимостки череня, входять фрагменти 39 посудин. Це — ліпні корчаги, горщики середніх та малих розмірів, а також лошені миски, ліпні та кружальні (рис. 5, 1, 4, 5; рис. 6). Попередні дослідження не дали жодних матеріалів для з'ясування характеру і функціонального призначення цієї споруди. Роботи тут мають бути продовжені. За аналогіями пам'ятка датується III—IV ст. н. е.

Обухів IV. На цьому місцезнаходженні поряд з пізньозарубинецькими матеріалами виявлені також підгірцівські. Поселення розташоване за 2,5 км від Обухова на плато високого корінного берега р. Стугни; у центральній

Рис. 4. Загальний вигляд череня з Обухова III.

частині його пересікає глибока балка, що гирлом виходить у долину р. Кобрини. На поверхні схилів балки зібрано підйомний матеріал: характерні фрагменти ліпного посуду пізньозарубинецького типу, обпалені глина та каміння.

Велика Салтанівка Васильківського району (річки Стугна — Дніпро), хутір Хлепча. Частина поселення на піщаному підвищенні правого берега Стугни знищена під час будівництва дамби. Пам'ятка відома у літературі за речовими знахідками — емалями¹⁰, а також штрихованою керамікою 1972 р. Її обстежував розвідувальний загін експедиції КДПІ. Зібрана велика кількість ліпних з піском та жорствою посудин та залізних шлаків. Крім штрихованої кераміки, є матеріали скіфського часу.

Шурфування показало наявність культурного шару завтовшки 0,4—0,5 м. Відкрита господарська яма, у заповненні якої — фрагменти восьми ліпних посудин. Керамічні вироби двох типів: посудини з широким отвором і незначним перегином тулуба вище середини висоти; горщики профільовані з виділеними плічками вище середини висоти, трохи звуженою шийкою і відхиленими назовні вінцями. Поверхня їх вкрита штрихами.

Для всього посуду властиві домішки піску, жорстви, іноді дрібного шамоту (рис. 5, 6). Особливості комплексу кераміки наближають його до пізньозарубинецьких матеріалів Обухова II і III та Казаровичей, хоч слід зазначити деякі, можливо, неістотні відмінності у складі глиняного тіста.

¹⁰ В. А. Ильинская, А. И. Тереножкин. Новая находка блях с эмалем на Киевщине.— КСИИМК, вып. 60. М., 1955.

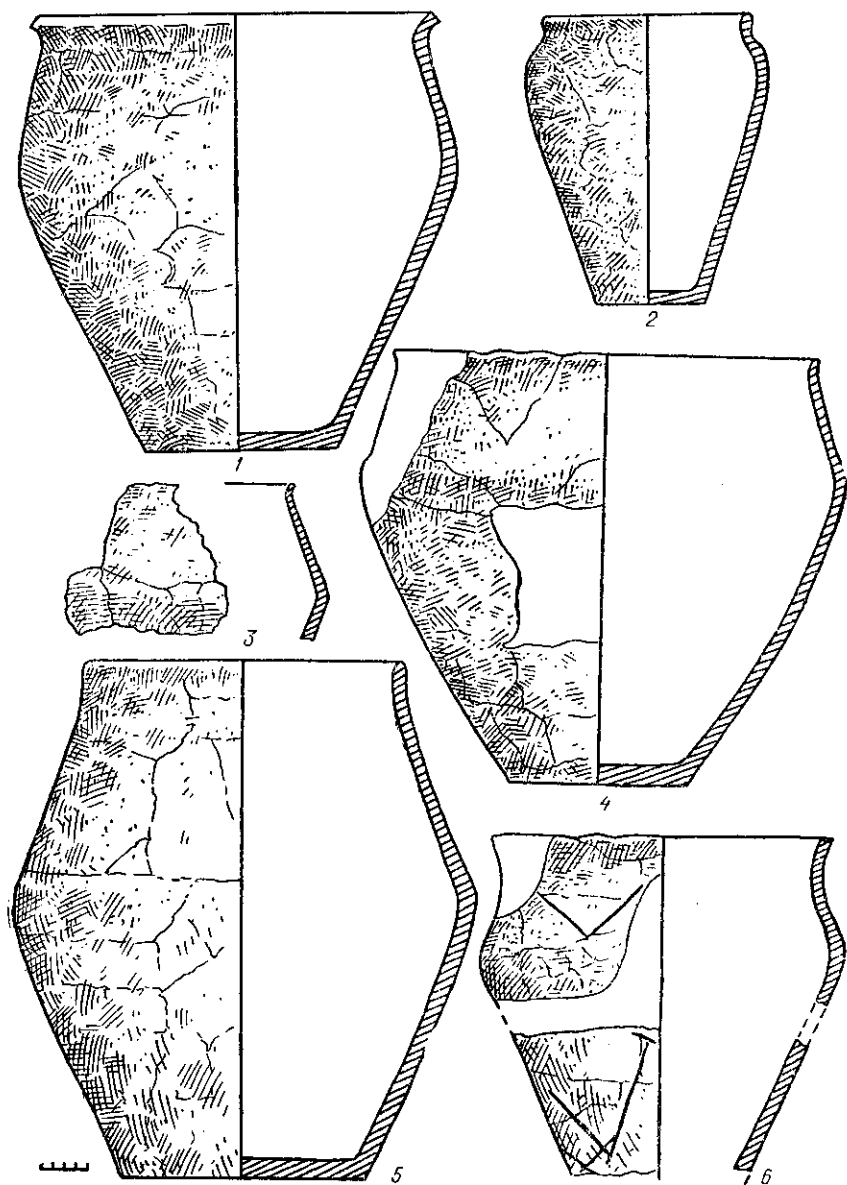

Рис. 5. Липна кераміка з поселень Обухів II (2, 3); Обухів III (1, 4, 5); Велика Салтанівка (6).

Хронологія цієї пам'ятки — III—IV ст. н. е.

Старі Безрадичі Обухівського району (річки Стугна — Дніпро) добре відомі у літературі¹. Під час розкопок Придніпровської експедиції 1963 р. у культурному шарі городища часу Київської Русі виявлені окремі фрагменти пізньозарубинецької кераміки. Розвідка нашого загону 1972 р. підтвердила, що, крім давньоруських матеріалів, на поселенні, площа якого прилягає до городища, трапляються знахідки липного червоноглиняного посуду з шамотом пізньозарубинецького типу. Це свідчить про існування поселень у цьому місці з першої половини I тисячоліття.

¹ П. А. Раппопорт. Оборонительные сооружения на городище в с. Старые Безрадичи.— КСИИМК, вып. 41. М., 1951, стор. 114—118; А. В. Куза, А. І. Кубишев. Нові зарубинецькі пам'ятки на Середньому Придніпров'ї.— Археологія, З. К., 1971, стор. 90.

Чорногородка Макарівського району (річки Ірпінь — Дніпро), хутір Слобода. Місцезнаходження відкрите А. С. Бугаєм. Колекція кераміки передана до Педінституту ім. О. М. Горького. 1970 р. пам'ятка обстежена нами.

Серед 70 фрагментів кераміки, що належить до різних епох, є уламки ліпних червоноглиняних посудин пізньозарубинецького типу. Вони мають заглажену поверхню, іноді з «штриховкою».

Під час шурфування відкрито залишки двох заглиблених жител з ліпною пізньозарубинецькою керамікою, представленою біконічними горщиками-

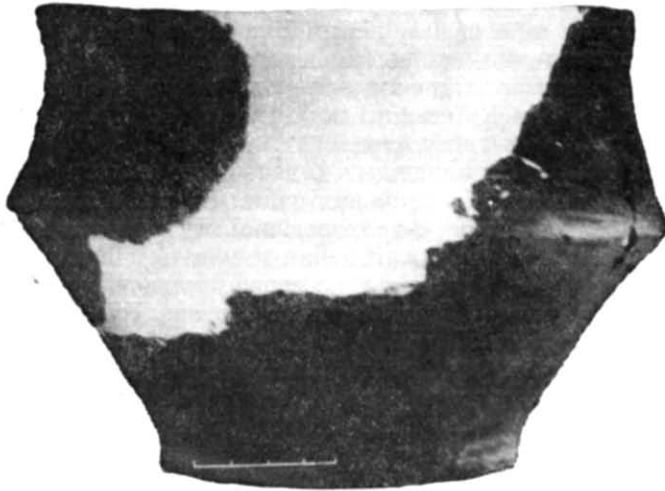

Рис. 6 Ліпна миска з Обухова III.

ми, глиняними «дисками», товстостінними посудинами. Серед підйомного матеріалу є окремі фрагменти ліпного чорнолощеного посуду, а також гончарного, черняхівського типу.

Яблунівка Макарівського району (річки Ірпінь — Дніпро). Місцезнаходження відкрите А. С. Бугаєм. У керамічній колекції, переданій до Київського педінституту, наявні зразки ліпного пізньозарубинецького посуду і уламки черняхівського гончарного. Знайдено також частину глиняного сопла від залізоплавильного горна.

Пам'ятки другої половини I тисячоліття. *Обухів II.* Поселення розташоване на тому самому місці, що й пізньозарубинецьке. 1971 та 1972 рр. розкопано шість жител, заглиблених та наземного типу з матеріалами, подібними до волинцевських, а також залишки однієї наземної споруди з речами корчацького і ранньопеньківського типів (рис. 5, 2, 3).

З жител походить значна кількість ліпних і кружалних посудин, залізні ножі, пряжка, пряслиця, намистини. Можна виділити більш архаїчні будівлі з матеріалами V—VII ст. і пізніші (VIII—IX ст.). Це поселення поряд з Ходосівським є одним з перших виявів волинцевської культури на Правобережжі в районі Києва (рис. 2, 9, 10).

Мостище Києво-Святошинського району (р. Ірпінь). На правому березі річки виявлено ліпний посуд колочинського типу, в тому числі фрагмент ліпної сковорідки з бортиком. Місцезнаходження відкрито А. С. Бугаєм. Матеріал передано до педінституту.

Фастів, передмістя Заріччя (річки Унава — Ірпінь — Дніпро). На лівому березі, на схилах берегової тераси, зайнятих під городи, трапляються фрагменти ліпної кераміки, серед якої виділяється група біконічних посудин колочинського типу. Місцезнаходження обстежувалося 1969 р.¹²

¹² Н. М. Кравченко, А. С. Бугай, Б. В. Магомедов. Вказ. праця, стор. 347.

Київ, Китайська вулиця — Корчувате (Дніпро). На схилах Київського струмка напроти відомого у літературі староруського городища знайдено поряд з керамікою Київської Русі ліпні вироби, що мають зашипи по вінцях і розчоси. Розвідки проводилися 1969 р.

Віта Поштова, Києво-Святошинський район (річки Віта — Дніпро). Біля підніжжя укріплень відомої староруської пам'ятки, у шарах, перекопаних під час земляних робіт 1969 р. А. С. Бугаєм, були виявлені фрагменти стінок ліпних посудин з розчосами на зовнішній поверхні, аналогічних київській кераміці.

Бишиів (річки Ірпінь — Дніпро). 1970 р. А. С. Бугаєм були обстежені залишки берегових підвищень у центрі Бишева, на березі Ірпеня. На місці стародавнього поселення, щойно знищеного під час земляних робіт, у розрізі ґрунту зафіксовано сліди заглибленого житла і керамічні фрагменти. Матеріали передані до Київського педінституту. Реставровано частину великої посудини колочинського типу.

Археологічна карта залишалася б неповною, якби не внести до неї ще однієї категорії пам'яток — змійових валів. Ці пам'ятки лише за останні роки набули деякої історико-хронологічної конкретності завдяки працям А. С. Бугая. Розпочаті ним дослідження тривають. На нашу думку, основними позитивними результатами є, по-перше, встановлення методики датування цих споруд за допомогою вуглецевого аналізу, а по-друге, спроба виявити локальні системи укріплень для різних районів і пов'язання з ними укріплених городищ. Оpubліковані у наукових виданнях статті відбивають досить точні спостереження, без передчасних реконструкцій¹³.

Нашу увагу привернули лінії валів, безпосередньо розташовані у досліджуваному районі. На території київського «трикутника» виділяються дві лінії:

I. Вітянсько-Бобринська (за 18—20 км на південь від Києва). З нею пов'язані два укріплені городища: Віта Поштова (XII—XIII ст.) і Боярське. Час виникнення першого з них, відомого у літературі як староруське¹⁴, у світлі останніх знахідок сягає у попередню добу—VI—VIII ст. н. е. На цій території локалізується група пам'яток другої чверті (пізньозарубинецькі) і середини I тисячоліття н. е. (типу Колочин), відкритих і досліджуваних В. М. Даниленком під Ходосівкою, та другої половини I тисячоліття н. е. у Ходосівці і Віті Поштовій (див. рис. 1).

Черняхівські пам'ятки невідомі.

II. Стугнянсько-Ірпінська лінія (за 35—40 км від Києва), до якої належать такі староруські укріплення: Старі Безрадиці, Заріччя, Васильків, Плесецьке (див. рис. 1)¹⁵. На півдні цієї території, переважно «за валом» розташовані пам'ятки північної жуковецько-обухівської групи черняхівської культури. У сусідстві з ними, але в інших топографічних умовах наявні старожитності пізньозарубинецького типу.

Остаточних даних для датування цієї лінії валів * ще немає, але можливість появи її у пізньозарубинецько-черняхівську епоху та використання у пізніші часи досить імовірна. Підтверджується це матеріалами пізньозарубинецького типу на поселенні і городищі в с. Старі Безрадиці.

З метою поглибити докладніше з археологічною ситуацією в зоні валів загін нашої експедиції 1972 р. здійснив розвідувальний маршрут від с. Дерев'яна Обухівського району до с. Старі Безрадиці, через Обухів і с. Нещерів. Певні свідчення про старі укріплення в цьому районі надійшли від місцевих жителів, які знають про існування в Обухові і його околицях

¹³ А. С. Б у г а й. Змійові вали Київщини.— УІЖ, 1970, № 6.

¹⁴ Матеріали по археології России, № 25, вып. 1. СПб., 1901, стор. 53, 54, 70—71.

¹⁵ Археологія, т. VII. К., 1952, стор. 146.— КСИИМК, вып. XLVIII. М., 1952, стор. 107—108; МИА, № 52. М.—Л., 1956, стор. 26, 33, 51.

* Попередні результати одержані на підставі несерійних аналізів вугілля з постугнянсько-ірпінського валу — IV ст. ±150. Вони були опубліковані в «Неделе» 1971 р., травень, № 20 (584), і, на жаль, ще не знайшли свого місця на сторінках наукових видань. Тому, можливо, передчасно оперувати цими даними для відтворення повної картини.

«валу», «межі», «валка». У літературі згадується про будівництво князем Острозьким 1588 р. «частокола и рва» навкруги Обухова (назва того часу «Лукавиця»)¹⁶.

На залишки земляного укріплення у центрі с. Дерев'яна звернув увагу А. С. Бугай. Вони збереглися протягом 100—150 м і з півдня прилягають до території черняхівського могильника, досліджуваного нами у с. Дерев'яна. Місцеві жителі, за усними переказами їх батьків і дідів, вказують приблизно напрям валу на захід. Згідно з цими повідомленнями він має проходити через поселення Обухів II, перетинаючи площу його на дві частини. Зіставлення даних приводить до висновку, що А. С. Бугаю пощастило відкрити вали пізнього середньовіччя.

Під час обстеження підвишень правого берега Стугни далі на захід від Обухова було виявлено ряд місцезнаходжень скіфського часу, у тому числі й підгірцівської культури (села Піщана, Нещерів). Цей високий берег, безумовно, відігравав у давнину роль природної фортеці, але на обстеженій території не виявлено жодних штучних укріплень між Старими Безрадицями і Дівич-Горою у Трипіллі. Однак слід зауважити, що схили і пагорбки вкриті штучними терасами та валками — гідротехнічними спорудами, і це надає рельєфу специфічного вигляду.

Наведені вище матеріали — лише перші кроки на шляху вивчення пам'яток I тисячоліття н. е. у Київському Подніпров'ї. Це тисячоліття є переднім нової епохи в історії східного слов'янства — епохи Київської Русі. Територіально район «київського трикутника» був ареною вирішальних історичних подій, в яких на перший план висувається об'єднання полян Русі.

Цим зумовлена складність історико-культурної (археологічної) ситуації у згаданому районі. Складні стосунки й боротьба, що точилася за першість серед місцевих слов'янських та неслов'янських племен, не знайшли конкретно-історичного відображення у писемних джерелах. Але вони досить виразно і послідовно відбилися у співіснуванні, взаємозв'язках і зміні археологічних культур I тисячоліття н. е. на даній території.

На підставі археологічних джерел можна скласти схему (суто робочого призначення), яка дає уявлення про співвідношення історико-культурних типів пам'яток у Київському Подніпров'ї протягом цього тисячоліття.

Хронологічні етапи	Тип археологічної пам'ятки
VII—VIII ст. н. е.	Волинцевський (пеньківський)
Середина V ст. н. е.— VII ст. н. е.	Корчацький (ранньопеньківський) Колочинський (вільшанський)
Середина III ст. н. е.— початок V ст. н. е.	Пізньюзарубинецький (київський) Черняхівський, сарматський
Середина I ст. н. е.— середи- на III ст. н. е.	Пізньюзарубинецький, сарматський
До середини I ст. н. е.	Зарубинецький

У наведеній схемі робиться ряд припущень у деяких хронологічних розділах, що зумовлено станом джерел. Ми допускаємо певну умовність, виділяючи сарматський тип на згаданій території у черняхівський час. Поки що тут відомі лише окремі елементи сарматської культури в черняхівських комплексах¹⁷. Це стосується і вільшанського типу, відомого лише за однією знахідкою¹⁸, але разом з тим характерні риси комплексу дають змогу віднести його до південно-східних (аланських) пам'яток.

¹⁶ Історія міст і сіл України. Київська область. К., 1971, стор. 464—465.

¹⁷ В. П. Петров. Черняхівський могильник. — МИА, № 116 М., 1964, стор. 103.

¹⁸ Н. М. Кравченко. Поховання V ст. н. е. з с. Вільшанки на Київщині. — Середні віки на Україні, вип. 1. К., 1971, стор. 75—79.

Щодо пеньківського й корчацького типів, то йдеться про окремі, досить виразні елементи, властиві в основному керамічним комплексам другої половини I тисячоліття з Обухова II.

На особливу увагу заслуговує той безперечний факт, що зарубинецька лінія розвитку не уривалася на території Київського Подніпров'я. Всупереч існуючій версії про відхід зарубинецького населення під натиском черняхівського на північ (Десна, Сейм)¹⁹ наші спостереження і наведені матеріали свідчать про безперервне заселення зарубинцями району «київського трикутника» у безпосередній близькості до черняхівських племен. Ці два угруповання киево-дніпровського населення залишили, як нам здається, пам'ятки синхронні і, можливо, у дечому споріднені.

Керуючись цим, вважаємо проблему черняхівсько-пізньозарубинецьких зв'язків і контактів основною у вивченні східнослов'янського етногенезу. Саме відносини цих двох етнокультурних груп і привели до створення середньовічної культури східних слов'ян. Але конкретна картина і характер контактів з наявних джерел ще не відтворюються, потрібні далі дослідження.

Цілком ясно, що у світлі нових матеріалів неможливо розглядати пам'ятки колочинського типу як суто північну (балтську) лінію розвитку²⁰, яка нічого спільного не мала з Середнім Подніпров'ям і його населенням I тисячоліття н. е.

Н. М. КРАВЧЕНКО, Н. С. АБАШИНА,
Е. Л. ГОРОХОВСКИЙ

Новые памятники I тысячелетия н. э. в Киевском Поднепровье

Резюме

В статье публикуются данные разведок и раскопок памятников I тысячелетия н. э. (черняховских, киевского типа, раннеславянских) на территории Киевского Поднепровья. В ряде районов: Обуховском, Васильковском, Фастовском были открыты и частично исследованы поселения киевского типа (Обухов II, III, IV, Яблунька, Черногородка, Сосновка и др.), черняховского (Обухов I, Васильков I, II, III), раннеславянское поселение Обухов II и черняховский могильник Деревяна.

В итоге уточнена историко-культурная карта древностей I тысячелетия н. э. на Киевщине. Особый интерес представляет выяснение взаимоотношений культур киевского типа и черняховской, непосредственно предшествовавших формированию на данной территории раннеславянской культуры типа Обухов II.

М. П. КУЧЕРА

Поселення волинян на околиці м. Луцька

Влітку 1968 і 1969 рр. Волинський загін Інституту археології АН УРСР разом із студентами-практикантами історичного факультету Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки провадив дослідження ранньосередньовічного поселення в урочищі Гнідава на околиці м. Луцька.

У розкопі загальною площею 600 м², закладеному напроти замка Любарта на високому (близько 10 м) краю лівого берега заплави р. Стиру, виявлено залишки ряду житлових і господарських споруд, що залягали у досить потужному культурному шарі часів неоліту, бронзи, раннього заліза і, особливо, слов'янорусського періоду.

¹⁹ П. Н. Третьяков. Основные итоги и задачи изучения зарубинецких древностей. — МИА, № 160. Л., 1969, стор. 14.

²⁰ И. П. Русанова. Вказ. праця, стор. 146.